

JÓZSEF NÁDOR ÉS I. PÁL CÁR.*

1798 augusztus 23-án Ferenc császár Badenből sürgősen magához szólította a nádort. A közlés, amelyet tenni szándékozott, nagyon kényes természetű volt, nem kívánta tehát a tollra bízni. Arról volt szó, hogy a főherceget, aki immár elmúlt 22 éves, meg akarták házasítani.

Ausztria egy külpolitikai krízisben vergődött. II. József uralkodásának utolsó évei óta elvesztette azokat a hagyományos alapokat, amelyeken azelőtt mozgott. A forradalmár császár utódai ellentétbe kerültek Mária Antoinette királyné gyilkosaival és életük céljának tekintették a küzdelmet a forradalom és a köztársasági Franciaország ellen. 1793 március óta ennek a viaskodásnak lelke Thugut báró volt, aki az angolokkal és az oroszokkal szövetségben óhajtotta leküzdeni a legitimitás ellenségeit. Az öt év azonban, amióta az ügyüket vezette, a csapások és vereségek szakadatlan sora volt. Franciaország nemhogy megesonkult volna, ellenkezőleg növekedett területen üzte forradalmi propagandáját; a régi versenytárs pedig, Poroszország, a baseli békével és Lengyelország újabb felosztásával aránytalanul szétterpeszkedett. Ausztria viszont, amely Kaunitz hagyományai szerint mindig arra törekedett, hogy a porossal az egyensúlyt fönntartsa és annak minden terjeszkedése esetén a maga részére is hatalmának megfelelő növelését követelte, Campoformióban kénytelen volt lemondani Belgiumról és legszebb itáliai birtokairól. Ehhez az utolsó évek küzdelmei közben Ausztriát a legérzékenyebb kudarcok régi szövetségese, Oroszország részéről érték, amely Lengyelország harmadik fölosztása óta elhídegedett tőle s Franciaország ellen nem segítette.

Thugut következetessége és szívóssága hiábavaló volt, a viszonyok hatalmasabbak voltak nálánál. Indokolt bizalmatlansága Poroszországgal szemben és a lengyelek iránt mutatott némi rokonszenve hosszú időre megbénították őt terveinek keresztülvitelében és bőséges alkalmat adtak ellenfeleinek az áskálódásra. Az udvarban különben is többnyire csak a hadi fizetőmester fiát és a falusi tanító unokáját látták benne s bizalmatlanok voltak iránta. Legnagyobb ellensége maga Mária Terézia császárné volt, I. Ferdinánd nápolyi királynak és Mária Terézia leányának, Mária Karolina királynénak gyermeke. A császárné aufklárista környezetben nevelkedve, — anyja, Karolina királyné érintkezést tartott fenn a bécsi szabadkőművesekkel, — ellenszenvvel kísérte Thugut működését, akit azzal vádolt, hogy évek óta bolondítja a császárt az orosz beavatkozással, anélkül, hogy e téren valamit is elért volna. 1798 áprilisában bukását már befejezettnek is tekintették. De épp ebben a pillanatban az európai helyzet ismét fölborult és Thugutot újból előtérbe toltá.

A direktórium Itáliában újabb terjeszkedésre törekedett. Rómából

* Részlet szerzőnek készülő művéből: József nádor életrajzából.

elűzték a pápát s az egyházi államot köztársasággá alakították. A republikánus propaganda Nápoly szomszédságába érkezett és Karolina királynő maga is háborút sürgetett Franciaország ellen. Erzelmeinek Bécsben Mária Terézia császárné adott visszhangot. Thugut politikájának javára vált ez a fordulat. Ausztria az újabb francia hódítások ellensúlyozására megfelelő kárpótlásokat követelt, amelyeket azonban nem tudott elérni. Ebben a túlfűtött hangulatban a bécsi francia követ, Bernadott, megértette a főváros népének hazafias ünneplő hangulatát, ami a követség előtt összeütközésre és súlyos diplomáciai konfliktusra adott alkalmat. A nép letépte a követségről a francia zászlót és diadalmenetben vitte azt a Burgba, amit maga a császár is, — amint a nádornak írta, — a szeretet és hűség megnyilatkozásának tekintett. Az esetet nagy izgalommal fogadták és Magyarországon már akkor háborús hírek és kedv terjedtek el.

Ezzel eltűnt az a remény, hogy a Thugut utódjául kiszemelt Cobenzl Lajos gróf, Ausztriának akkor egyik legtehetségesebb és legügyesebb diplomatája, Franciaországgal közeledést hozzon létre. Jelöltségéről, hogy a külügyek vezetését átvegye, már nem lehetett szó. Ámbár Thugut sem volt barátja az újabb háborús bonyodalomnak, arra mégis föl kellett készülni s így vissza kellett térni az angol és orosz szövetség gondolatára.

Anglia franciaellenes magatartásában nem lehetett kételkedni. A megoldás súlypontja tehát, — ha Ausztria nem akart ismét elhagyatva a küzdelembe becsátkozni, Oroszországban volt. Ott tulajdonképen I. Pál cár szeszélyeit kellett legyőzni.

Pál cár különös egyéniség volt Tiberius császárra emlékeztető vonásokkal. Alapjában véve nagy műveltségű és jóakarató férfiú, mint emez, lelki egyensúlyát éppúgy, mint Augusztus mostohafia, a fiatal korában elszenvedett mellőztetések és üldözés keserűségei közt teljesen elvesztette. Anyja, II. Katalin az állami ügyektől és az udvartól távol tartotta és még gyermekeinek neveltetését is elvonta tőle. III. Péter cár meggyilkolása után 34 éven át ő állotta el fia érvényesülésének útját s ha halála nem következik be váratlanul, még halála után is mellőzte volna Pált, aki helyett Pál legidősebb fiát, Sándort óhajtotta a trónra ültetni. Érthető tehát az az elkeseredés, amellyel — 1796-ban végre trónra kerülve — mindenben a visszáját csinálta annak, amit anyja tett. II. Katalin osztrákbarátsága Pál cárból különösebb hajlandóságot váltott ki Poroszország iránt, aminek azzal is tanujelét adta, hogy az orosz katonaság formaruháit porosz mintára szabatta. Ez a tüntető szakítás anyja elveivel és tanácsadóival szemben ferdeséggé torzult. Állandóan attól remegve, hogy ő is III. Péter sorsára jut, mindenki iránt bizalmatlanná, zsarnokká és szeszélyesen kapkodóvá lett. Meg volt győződve, ha valakivel államügyekről beszélt, hogy félre akarják vezetni s azért minden határozottabban megnyilatkozó rábeszélésnek ellenszegült, sőt gyanakvása miatt elhatározásait is folyton változtatta. Az ilyen uralkodóval diplomáciai tárgyalásokat folytatni a legkellemetlenebb föladat, nemzetközi vonatkozások megoldásait reá építeni, vakmász vállalkozás.

Ha az osztrák diplomácia eddig nem tudott nála sikert elérni, ezért nem volt hibáztatható. Hiszen a cár kegyencei révén nem igen volt megközelíthető, mert ezek jobb meggyőződésük ellenére is többnyire a cár pillanatnyi hangulatainak visszhangjai voltak s neki ellentmondani, őt rábeszélni nem merték. Pedig egy pont volt, amelyet a bécsi udvar meg-

ragadhatott volna, hogy I. Pált magához láncolja: határtalan gyűlölete a francia forradalmi eszmék ellen. Mint Pálnál minden, ez is szertelenségben jutott kifejezésre. A kerek kalapokat az utcán vétette le katonáival a járókelők fejről, mert forradalmi divatot látott bennük, s az uralkodói tekintély fönntartására elrendelte, hogy mindenki, aki útközben találkozik fölkennt személyével, hódolatát térdreesve juttassa kifejezésre.

1798-ban, éppen amikor Itáliában és Bécsben a hangulat a franciák ellen ismét kiélesedett, Pál cár a szenvedély egyoldalúságával annak a rögeszmének élt, hogy a máltai lovagrend élére áll, s engesztelhetetlen gyűlöletet táplált Napoleon ellen, amiért egyiptomi útja alkalmával a lovagokat oly váratlanul megrohanta. Sógorának, Ferdinánd württembergi hercegnek, akit e célra Pétervárra küldtek, e kedvező pillanatban, amikor a cár Poroszországgal is meghasonlott, sikerült őt végre az Ausztriával való együttműködés gondolatának megnyerni.

1797 tavaszán Ferenc császár még hiába könyörgött a cártól megálázkodó hangú levélben segítséget. Csak egy év múlva mutatkoztak a hangulatváltozás némi jelei. Thugut akkor éppen válófélben volt miniszteriumától, de a hirtelen összebogozódott helyzet következtében ura maradt pozíciójának. Két hónappal később Napoleon elfoglalta Máltát és július 7-én Thugut már arra ösztönözte pétervári követét, Dietrichstein gróft, hogy az orosz udvartól csikarjon ki határozott nyilatkozatot. Tisztában akart lenni vele, vajjon szakíthatnak-e a franciákkal, akikkel a tárgyalások holt pontra jutottak és egy 16.000 főnyi orosz segédcsapatot kért, amelynek vezetését más csapattestekkel együtt, hogy a cárnak kedvében járjon, hajlandó volt Ferdinánd württembergi hercegre bízni. Augusztus 8-án jelentette végre az orosz követ a tárgyalások sikerét s másnap megérkezett Dietrichstein futára is az örömhírel.

Az új, kitörő örömmel fogadott kapcsolatnak azonban volt egy nagy szépséghibája: Pál cárnak ingatag jelleme, kiszámíthatatlan szeszélye. Ezt a megbízhatatlanságot Bécsben csak a családi kapcsolat kötelékeivel vélték egyensúlyozhatni. Egy évvel korábban, amikor orosz részről vetettek föl a tárgyalások folyamán hasonló tervet, Thugut még visszariadt tőle és félt a bonyodalmaktól, amelyeket ily irányú megbeszélések előidézhetnének. Ferdinánd herceg sikere után azonban a családi kapcsolat annál kívánatosabbnak látszott, mert a cár nagyon bizalmatlan volt az osztrák követekkel szemben. Szinte parancsoló szükség volt tehát, hogy a személyes tárgyalások az új, éppen nem megvetendő szövetséges uralkodóval a két császári ház közt kötendő házassággal támasztassanak alá.

A württembergi herceg és Dietrichstein pétervári sikere után a cár Repnin marsallt küldte Bécsbe tájékozódásra és az új viszony kiépítésére. Augusztus közepén a császárvárosban már nagy várakozással néztek a marsall bécsi látogatása elé s azon voltak, hogy minden esetleg kedvezőtlen momentumot elhárítsanak útjából. Már akkor, augusztus 15-én fölvetette Thugut Colloredonak az eszmét, hogy a nádort valami ürügy alatt Bécsbe kell szólítani. A családi kapcsolat megteremtésére ugyanis Károly és József főhercegek látszottak legalkalmasabbaknak. Thugut tehát azt óhajtotta, hogy az előbbi Repnin még Prágában látogassa meg, a nádor előtt pedig Bécsben tisztelegjen.

Egy héttel később írta a császár fönntemlített levelét a nádornak. Még ugyanaznap este Thugut értesítette Colloredót, hogy az orosz követtől,

Razumovszkytól vett hír szerint Repnin megérkezett. A nádor csak néhány nappal utóbb ért Bécsbe és a schönbrunni kastélyban augusztus 31-én, majd szeptember 5-én fogadta a marsallt.

Úgy látszik már itt eldőlt a tervezett házasság kérdése, ámbár a diplomáciai kar még egy ideig tájékozatlan maradt, s a legilletékesebb ember, Cobenzl Lajos gróf pétervári követ még szeptember közepéig úgy hitte, hogy Bécsben Károly főherceggel óhajtanák megoldani a tervezett házasságot. A császár azonban, aki Campoformio óta bizonyos ridegséggel tartotta magától távol hadvezér öccsét, vagy talán még inkább Thugut, akit bosszantott az utolsó hadjárat kudarca, s aki a főherceg-hadvezér előtt politikai terveit nem akarta fölfedni, sőt exiliumszerű prágai kiküldetésének értelmi szerzője lehetett, elejétől fogva a nádortolták előtérbe. A császár augusztus 23-i levele elárulja, hogy Ferenc mindjárt megérkezése után megmondta József főhercegnek Bécsbe hivatásának célját, míg arra nézve nincs adat, hogy Károly főherceg tudta volna, miért látogatták meg őt Repnin marsall és Cobenzl.

Hogy ebben az elhatározásban mi volt az irányadó: a Károly főherceggel szemben megnyilatkozó pillanatnyi ellenszenv-e avagy a két testvér egyéniségének mérlegelése, nem dönthető el. A nádor azonban egyénileg mindenesetre alkalmasabb volt a kitűzött föladat megoldására. Az ő nyílt, őszinte jelleme, gyengédsége és tapintata alkalmasabb volt I. Pál cár gyanújának eloszlatására, az esetleg fölmerülő surlódások elsimitására, mint Károly főherceg zárkózott, pesszimizmusra hajló, kevésbé hajlékony természete. A még csak 15 éves menyasszonyhoz a nádor korban is jobban illett, mint a nálánál 13 évvel idősebb Károly főherceg.

Ámbár csak decemberben gondoltak arra, hogy a nádor képét jövődöbeli menyasszonya részére lefestessék, a nagyhercegnő bizonyára ismerte már a nádor valamelyik képét. És úgy látszik, Pétervárott is feléje vonzódtak. December elején tehát a császár úgy határozott, hogy öccsét Pétervárra küldi.

1799 januárjában indult útnak a nádor. A hó kétszer is befujta előtte az utat. Úgy kellett kilapátolni. A cár mindenütt a legnagyobb előzékenységgel fogadta. A határon Therespolban egy törzstiszt, Korzakov, Rozannában Tolstói gróf, a cár főszárnysegéde üdvözölte és vette át a további úti diszpozíciókat.

Február 20-án érkezett meg az inkognitóban utazó fejedelmi vendég Pétervárra. A cár, aki időközben ismét az elkedvetlenedés jeleit adta Auszriával szemben, bizalmatlanságát és ferdeségeit levetkőzve, egészen fölolvadt a főherceg fogadtatásában. A nádor, mint utóbb császári bátyjának bevallotta, szorongó szívvel járult a szörnyű hírű uralkodó elé, de a cár szívélyessége, beszédessége s a meleg érdeklődés, mellyel Ferenc császárról tudakozódott, elfogultságát hamar eloszlatták.

Már az első bemutatkozás a legmelegebb formák közt történt. Pál cár megölelte vendégét és bemutatatta jelenlévő fainak, majd mindjárt a politikára terelte a szót. A cár dolgozó szobájából azután átmentek a cárné lakosztályába, ahol együtt voltak a nagyhercegnők. Az ő kedves környezetükben a nádor még jobban érezte magát. Az ebéd, a délutáni látogatások a cári család egyes tagjainál, az esti táncmulatság és a vacsora a legcsaládiasabb hangulatban folytak le.

Ami azonban a főherceg lelkét legjobban megragadta, kiszemelt menyasszonyának, Alexandra nagyhercegnőnek szelid bája volt.

Alexandra Pavlovna nagyhercegnő a cár legidősebb leánya volt, szüleinek féltve őrzött, legkedvesebb kincse. Magas, nyulánknövésű, széke szépség, akinek hamvas ifjúi lénye és tartózkodó szerénysége találkozások első pillanatától valósággal megígérte a nádornak még lányos ártatlanságú kedélyét. A diplomaták nem győzték dicsérni a főherceg engedelmességét a császár iránt. Ők csak engedelmességet láttak abban a tőlük is sürgetett sietségben, amellyel a fejedelmi kérő érzelmeit megnyilvánította. Világpolitikai terveik szövögetésében nem láttak a lelkek mélyére s örömmükben, hogy politikai konstrukciójuk épületét nem rúgták fel, talán nem is törődtek ezzel. A főherceg azonban bizalmas levélben kitörő boldogsággal mondott köszönetet Ferenc császárnak, hogy őt szemelte ki Alexandra nagyhercegnő férjéül s bizakodó reménnyel nézett jövő családi boldogsága elé, amely egy szép, művelt és kedves hitves szeretetére lesz alapítva.

De nem kevésbé szította föl a nádor sem a cári család legmélyebb érzelmeit. A harmónia, amely az ifjú lelkek közt fonódott, annál mélyebb hatással volt a cári párra, mert Alexandra nagyhercegnőt mindketten különösképen szerették. A nagyhercegnőt zsenge gyermekkorra óta a svéd király hitvesének nevelték. Még II. Katalinnak volt kedvence gondolata, hogy ezzel a házassággal nyeri meg a még kiskorú IV. Gusztávot az orosz politikának és hajtja Svédországot a cári politika szolgálatába. 1796-ban szinte kierőszakolta a gyermekkirály látogatását Pétervárott. Ki is volt már tűzve az eljegyzés, az udvar föl is vonult, amikor az önérvetes IV. Gusztáv a kezét megkötő politikai föltételek miatt, amelyeket házassági szerződésébe foglaltak, visszalépett. A kínos helyzet, amelybe II. Katalin erőszakossága a gyermek nagyhercegnőt juttatta, még fokozta szüleinek szeretetét iránta. Minthogy a sors egyiküket sem kényeztette el, talán annál inkább örültek most leányuk őszinte boldogságának.

Cobenzl Lajos gróf, Ausztria pétervári követe, aki sokat várt a nádor megjelenésétől, a kedvező fogadtatás után és értesülve róla, hogy Alexandra nagyhercegnő mennyire megtetszett a leánynéző főhercegnek, már másnap, február 21-én rábeszélte a nádort, hogy tegye meg mielőbb a döntő lépéseket. Minthogy a nádor erre fölhatalmazta, még aznap szólt Bezborodko gróf kancellárnak és Rosztopcsinnak. 22-én tehát a cár a katonai parádéről hazatérve, melyet együtt néztek meg, magával vitte József főherceget a cárnéhoz és Alexandra nagyhercegnő jelenlétében megkérdezte: vajjon Cobenzl az ő utasítására cselekedett-e? A nádor erre formálisan megkérte a nagyhercegnőt és megnyerte kötendő frigyükhöz a szülők áldását.

Ha talán a nagy sietség gyanút kelthetett volna, eloszlatta azt a nádor palástolatlan meghatottsága és pillanatnyi elérzékenyülése, amely a cárt meggyőzhette, hogy itt nem politikai játékról és áltatásról van szó, az anyát pedig megnyugtatta leánya jövőnd boldogságáról. A nádor e pillanattól a pétervári udvar szeretettel övezett tagja volt, aki ezeket az érzelmeket, amelyeket oly hamar sikerült fölkeltenie, mindig meg is tudta őrizni. A cár szokatlan közlékenységgel néhány nap mulva egy katonai parádé alkalmából már a népnek is úgy mutatta be az inkognitóban ott tartózkodó főherceget, mint jövőndöbeli vejét.

A legholdogabb azonban a cárné volt. A menyasszonyon kívül senki

nem szerette meg annyira a nádort, mint ő. II. Katalin zsarnoki természetét őt is félretolta. Férje szerencsétlen ferdeségeivel több bánatot és gyötrelmet okozott neki, mint örömet. A cár olyan megjegyzésekkel gyötörte, mintha tartana tőle, hogy Katalin módjára ő is láb alól akarja tétetni férjét. Szegény asszony, hogy a bizalmatlanságot eloszlassa, a legnagyobb megaláztatásokat tűrte el. Elnézte a cár szerelmi történeteit, sőt környezetébe fogadta maitresseit. Ebben az időben Lapouchin kisasszony volt a kedvence, aki ugyan megkímélte a cárnét a személyes érintkezéstől, de olyan nagy gráciában állott, hogy I. Pál az egész hadsereget az ő kedvelt színébe öltöztette. Amióta a cárnőt anyja Württembergből II. Katalin kívánságára Oroszországba hozta és Pál felesége lett, a lemondás keserves iskoláján ment át. Rideg környezetben, nyers erők között, szellemének fölényével és lelkének finomságával azon fáradozott, hogy a visszásságokat elsimítsa, a durvaságot kiküszöbölje és legalább kifelé elleplezze az udvarban uralkodó disszharmóniát. Anélkül, hogy ezt érezte volna, pozíciót teremtett magának a politikában és általános tiszteletet vívott ki fölkent személye iránt. Egy azonban hiányzott életében, a szeretetet, mely finom női lelkének érzékeny húrjait mozgásba hozta volna. Ezt a szeretetet eddig csak leányai körében élvezte. Fiait is II. Katalin „gondos” nevelése nagyrészt elidegenítette tőle, úgyhogy közöttük bensőbb megértés és lelki kapcsolat alig fejlődhetett. A nádor volt az egyetlen, aki gyorsan fakadt szerelmének meghatottságában őszinte fiúi ragaszkodással vonzódott feléje.

A főherceg pétervári tartózkodása így derült napsugárral vonta be az egész udvart. A szülőkön kívül a testvérek is megszerették jövőendő sógorukat és szívesen töltötték el vele szabad idejüket. Mindez a Pétervárott ritka és szokatlan derű és melegség a jegyesek mindinkább fokozódó szerelméből fakadt és terjedt át környezetükre. A nádor, aki Pétervár felé utazva, még visszahívó levelet kért császári bátyjától, hogy a cár esetleges tartóztatása elől kitérhessen, majd március 10-ére, legkésőbb 15-ére tervezte indulását, utóbb alig tudott elszakadni a meghitt családi körből és, útját halogatva, csak március 20-án indult nehéz szívvel, úgyhogy Cobenzl szükségesnek tartotta halogatását a császár előtt mentetegetni.

Ez az idill azonban csak néhány ember kiváltsága volt; a világ szempontjából egy nagy drámai összeütközés előkészítését jelentette a színpad mögött. Mert az orosz szövetséget csak ez szilárdította meg. Bármily bizalommal is nézett Cobenzl a főherceg érkezése elé, bármennyi tanujelét adta a cár, hogy a nádort tárt karokkal várja, a körültekintő diplomata Pál cár jelleme mellett nem mert hinni a sikerben, míg az nincs megpecsételve. Közben ugyanis újabb bonyodalmak jelei mutatkoztak: a bécsi udvar idegenkedett tőle, hogy a cárt a máltai rend visszahelyezésében támogassa és I. Pált a sok kitérő válasz annál inkább elidegenítette, mert viszont nem látott semmi erélyt a bécsi politika vezető eszméjének, a franciaellenes politikának érdekében sem, amelyre tőle katonai segítséget kértek. Különösen azt kifogásolta, hogy az elűzött nápolyi királyi család megsegítésére nem indították meg a háborút, ámbar a szerencsétlenséget a nápolyiak osztrák biztatásra és osztrák generális vezetésével történt támadása idézte föl. A nápolyi és a máltai ügyön — úgy látszott már — hajótörést szenvedhet az egész szövetség. Ez magyarázza meg azt a türelmetlen mohóságot, amellyel Cobenzl az első találkozás gyümölcseit mindjárt le akarta aratni.

A diplomácia meg lehetett elégedve. A nádor kitünően eltalálta a kellő hangot. Ő Pétervárott elsősorban a kérő volt, aki az államügyeket a diplomatákra bízta s a politikát csak kivételesen tette szóvá, — ha t. i. valamire a császártól külön megbízást kapott, — ha azonban a cár tért rá, világosan és határozottan képviselte a bécsi udvar álláspontját. Föllépésének némi bátortalansága, amely különösen az első napokban volt észrevehető, a gyanakvó uralkodó minden aggodalmát eloszlatta. Vele szemben nem érezte a félelmet, hogy félre akarják vezetni, vagy hogy intrikussal áll szemben. Cobenzl is, ámbár korábban nyíltan kifejezést adott annak a nézetének, hogy szívesebben látta volna Károly főherceget Alexandra Pavlovna férjéül, a nádor pétervári tartózkodásának már első napjai után kénytelen volt bevallani, hogy tökéletes sikert aratott, amely a legszebb reményekre jogosít. Majd úgy nyilatkozott, hogy ez az egyetlen esemény I. Pál uralma alatt, amelynek derűjét a legcsekélyebb felhő sem zavarta meg.

E jó hangulat hatása alatt a cár szokatlan előzékenységgel karolta föl a nehezen megszületett osztrák szövetséget. Hol ezt, hol amazt a csapatparancsnokot utasította, hogy készüljön föl. A nádornak jelentéseket tétetett a mozgósítás menetéről. Bécsbe külön futárok vitték meg az örvendetes fordulat egyes mozzanatainak híret s a nyujtandó segítség számarányai mindinkább növekedni látszottak. A főherceg szinte játszóva vitte sikerre különleges megbízatásait is. Ferenc császár ugyanis az Itáliába irányítandó orosz csapatok vezéréül Szuvarovot óhajtotta, akit fényes sikerei a törökök és lengyelek fölött sokszoros diadalok dicsfényével öveztek. A cár ugyanis mást szándékozott küldeni és nem lelkesedett e külön tábornokáért, de a nádor sürgetésére a császárnak ezt a kérését is teljesítette. Még nagyobb sikere volt azonban a főhercegnek egy más ügyben. Még Pétervár felé útközben értesült róla, hogy Pál vissza akarja hívni bécsi követét, Razumovszky tábornokot. Vendégeskedése első napjaiban jelen is volt a helyébe kinevezendő Kalicsev esküvőjén. De, mert Ferenc azt óhajtotta, hogy a neki rokonszenves Razumovszky maradjon meg állásában, ezt is keresztyülvitte a cárnál. Szóval egyszerre minden simán ment, úgy, ahogy Bécsben óhajtották. Pál cár még ifjabbik fiát Konstantin nagyherceget is önkéntesként itáliai seregéhez küldte.

Szinte tanácsosnak látszott volna az osztrák diplomácia útjának egyengetésére a főherceget továbbra is Pétervárott hagyni. E részben azonban még a nádor pétervári útja előtt más tervek szövődtek. Bécsben az utolsó hadjárat óta egy hatalmas csoport Károly főherceg háttérbe szorításán mesterkedett. Bár ő maga már Repnin prágai látogatása alkalmával égett a harci kedvtől, egészségi állapotát hánytorgatták fel s aggályosnak találták, hogy valamelyik sereg parancsnokságát átvegye. Hogy tehát a cárnak kedveskedjenek, fölmerült az a terv, hogy a nádor vegye át az egyik sereg vezetését. József főherceg így Pétervárott, mint a megindítandó hadjárat egyik vezére lépett föl. Ezért szabták ottani tartózkodását rövidre és ezért akarták az esküvőt a háború befejezése utáni időre halasztani. Időközben Cobenzl Pétervárott a nádor helyettesítésében görög ritus szerint oltárhoz vezette volna ugyan terv szerint a nagyhercegnőt, a római katolikus szertartás azonban csak utóbb Bécsben folyt volna le. A főhercegnek tehát válnia kellett, ámbár időközben parancsnoksága körül is bonyodalmak támadtak. Március 20-án tehát érzékeny búcsú után — a

cárné és menyasszonya Sztrelnáig kísérték el — útra kelt Bécs felé, de Ferenc császárnak megvallotta, hogy a válás nagyon nehezeére esett, s hogy csak a körülmények és Ferenc határozott parancsa tartották vissza attól, hogy tovább is ne maradjon.

Alig érkezett április elején a nádor Bécsbe, megindultak az intrikák parancsnoksága körül. Ő maga már előbb is kifejezést adott idegenkedésének azzal a tervvel szemben, hogy Károly főherceg parancsnokságát vegye át. Tudta jól, hogy bátyja a seregnél nagyon népszerű, hogy mellőzése rossz vért szülne és megnehezítené az utód helyzetét. Fázott ettől az odiózus megbiztatástól. Thugut azonban mindent megmozgatott Károly főherceg ellen. Katonai tanácsadójával, Bellegarde altábornaggyal minden eszközzel meg akarták hiúsítani a főherceg haditervét. Ennek alap gondolata az egységes vezetés volt az összes haretereken. A főhadszínterek közül döntőnek a Rajnamentét tekintette, ahol Svájcban, vagy a Duna forrásainál remélte a hadjáratot eldönteni. Elítélte tehát az erőknek minden fölösleges szétforgácsolását. Bellegardeék azonban a különböző hadszíntereken független seregeket óhajtottak és sarkpontul Tirol hegyvidékét tüntették föl, ahol maga Bellegarde vette át a vezérletet, s ahol a csapatok számát Károly főherceg seregének rovására szertelenül megszorították. A főherceget ez már február közepén arra indította, hogy fölmentését kérje. E kérését csak a császár kíméletlenül szemrehányó válasza után vonta vissza. Az ellentét azonban a főherceg ostrachi és stockachi diadala után újra kiélesedett, mert Ferenc császár akkor szemére vetette, hogy messze megy előre s a fontos Tirollal nem törődik. Utóbb meg a császár határozottan állást foglalt öccse Svájcba tervezett előnyomulása ellen, ami a főherceget mélyen elkéséřítette. Az izgalmak szervezetét megviselték, jelentést tett tehát a császárnak, hogy egészségi állapota miatt valószínűleg el kell hagynia a sereget.

Ez a fordulat Thugutnak éppen kapóra jött. Elérkezettnek látta az időpontot, hogy az „önfejű“ Károly főherceget félretolja. A nádor szelid engedelmessége a császár akaratával szemben a győzelem biztos reményével kecségtette. Annál inkább fölizgatta az, hogy József főherceg néhány nappal később úgy nyilatkozott Razumovszkynak, hogy küldetése még nincs eldöntve s ezért kocsijait is megállította, bevárandó, vajjon a Rajnához vagy Tirolba indítsa-e el őket? Ami nyugtalanította, a főherceg vonakodása volt, hogy a rajnai sereghez menjen. Április 28-án meg is kapta Colloredótól az utasítást, hogy szerkessze meg az iratot, mellyel a császár Károly főhercegnek tudomására hozza, hogy meghagyja a rajnai seregnél. A főherceg rosszulléte ugyanis hamarosan elmúlt s már néhány nap múlva a vezetést ismét átvette. Ferenc ilyen körülmények közt nem tudta magát a változtatásra elszánni, határozatlanságán tehát Thugut mesterkedései is hajótörést szenvedtek.

Hogy ily körülmények közt mi történjék a nádorral, nem tudták. Colloredo eleinte arra gondolt, hogy Károly főherceg mellé osztják be, de ettől elálltak. A nádort — úgylátszik — bátyjának megerősítése a rajnai sereg parancsnokságában meg is nyugtatta, de viszont abba sem akart beleegyezni, hogy ne menjen a sereghez, és figyelmeztette a császárt, hogy a történetek után visszatartása a cásra kellemetlen hatással lehetne. Szívesen vállalkozott volna tehát akár bátyja, akár Szuvarov melletti beosztásra is, amire a császárnak az a gondolata támadt, hogy Lauer tábornokkal

Svájcbra lehetne küldeni, ahonnan, ha Károly főherceget betegsége összetörnén, bármikor átmehet a rajnai sereghez. Colloredo tehát ezeket is közölte Thuguttal, azzal a fölszólítással: adna e tárgyban véleményt a császárnak.

Thugutnak azonban nem az volt a fontos, hogy a nádor a seregléz menjen, parancsnokságának gondolatával csak Károly főherceg félretolását akarta elérni, s amikor ez nem sikerült, nem is foglalkozott többé a nádor beosztásával. A főherceget visszaküldték Budára, ahol méltóságát május 13-án ismét elfoglalta. A császárnak két nappal utóbb írt levelében ugyan kifejezte sajnálkozását, hogy nem mehetett a haretérre, de biztosította, hogy Budán is ugyanazzal a buzgósággal fogja szolgálni Ferencet, akit csak arra kért, hogy e változásról ő is értesítse a cárt.

A következő hónapokban tehát a nádort ismét az ország kormányzatának élén találjuk. Budáról intézi az orosz csapatok átvonulását, az újoncozást, foglalkozik a Sárvíz szabályozásával, a Ferenc-esatorna építésével, amelynek munkálatait maga is megtekinti. Belgrád alatt a franciaellenes belgrádi basával is tárgyal és adminisztrál, de az országos ügyek mellett házassága is foglalkoztatja: megkéri az uralkodót: engedje át neki a királyi palota lakását és építtessen neki istállót, sürgeti, hogy nevezzen ki jövőendő neje mellé főudvarmesternőt és tárgyal a nagyhercegnő kelenjéjének elhozatala iránt.

Bármily buzgalommal és lelkiismeretességgel végzi is azonban a kormányzás teendőit, bizonyos keserűség tölti el. Érti azt, hogy haretéri szolgálatának meghiusulása után nincs ok, amellyel az orosz udvartól való korai távozását és mind hosszabbra nyúló távolmaradását indokolni lehetne. Érti, hogy ez a ferde helyzet a cárban ismét föl fogja kelteni a régi bizalmatlanságot a császár politikájával szemben. Pedig közben a máltai ügyet is sikerült valahogy megoldani s a Magyarországon átvonuló orosz csapatok közt menetelt a Málta megszállására kiszemelt hadtest és De La Tourette commandeur néhány lovag kíséretében. E nagy eredményeket tehát apró figyelmenlétségekkel ismét kockára tenni vétkes könnyelműség volt. Csakhogy Ferenc császárral ezt nagyon nehezen lehetett megértetni. Határozatlansága, irtózása a határozástól mindennél erősebb volt. Mint-hogy a nádor eleinte csak ideiglenesnek tekintette budai küldetését, a császár zavarában be is szüntette levelezését öccsével. Hiába figyelmeztette tehát ez június 6-án, amikor haretéri szolgálatának reményei már jórészt szertefoszlottak, hogy megígérte neki esküvőjének mielőbbi kitűzését. Ferenc csak nem felelt. Más ügyek is, mint a Sárvíz-szabályozás új kormánybiztosának kinevezése, elakadtak.

Végre tehát a nádor erősebb eszközökhöz nyult. Augusztus 16-án levelében előadta Ferencnek, hogy Budára érkezése óta immár három hónap telt el, amely idő alatt több ügyben fölterjesztést tett és utasításokat kért, de választ és határozatot nem kapott. Minthogy akarattal sohasem tett olyat, ami a császár neheztelését kihívhatta volna, nagyon bántja a gondolat, hogy mégis megsérthette. Igazságérzetére apellál: adja meg a kért utasításokat, avagy mondja meg elkedvetlenedésének okát, hogy szóban vagy írásban igazolhassa magát. Mindenekelőtt pedig esküvője időpontjának kitűzését kéri.

Ez az erélyes föllépés hatott. Ferenc már 19-én válaszolt. Megnyugtatta a nádort, hogy nem bizalmatlan vele szemben, és nincs semmi kifogása ügyvezetése ellen. Hallgatásának oka csak az volt, hogy sok a dolga

és azért lusta volt írni. Az esküvő ügyében pedig az orosz udvartól várta a kezdeményezést. Másnap külön levélben Bécsbe hívta a főherceget. Itt tudta meg a nádor, hogy esküvője eredeti terveit megváltoztatták, hogy ismét ki akarják küldeni Pétervárra s a bécsi esküvő gondolatát el-ejtették.

Erélyes levelével egyidőben ugyanis Pétervárról is rossz hírek érkeztek, amelyek a cár elkedvetlenedéséről adtak hírt. Már azt is rebesgették, hogy csapatait vissza akarná vonni. Cobenzl is sürgette tehát az esküvőt, amelytől a feszültség enyhülését várta s a bécsi kormányférfiak is ebbe kapaszkodtak bele. A siker biztosítására vetették föl a gondolatot, hogy a nádor maga menjen ki.

E tervre József főherceg írásban adta elő megjegyzéseit. Bizonyos szkepszissel nyilatkozott arról, hogy módjában lesz-e Pétervárott a császárnak olyan szolgálatokat tenni, amelyeket tőle várnak. Aggodalommal mutatott rá, hogy az orosz udvart nem fogja kellemesen érinteni, ha minden intézkedését fölforgatják. Hiszen Alexandra nagyhercegnő indulása már október elejére volt tervbe véve, a kelengyét pedig már útnak is indították. A cárt az új tervekről mindenestre meg kell előbb kérdezni, ez esetben azonban a futár be- és visszautazása s az ő fogadására szükséges előkészületek annyi időt vesznek igénybe, hogy október elseje előtt alig indulhat és október 20-ika előtt aligha lesz Pétervárott. A rábízott politikai ügyek talán arra kényszerítenék, hogy november közepéig ott maradjon. Akkor azonban az utazás már nagyon fáradságos, nőre valósággal elviselhetetlen. Esetleg tehát tavaszig ott kellene maradnia. Kérdés azonban, hogy Pál cár jelleme mellett négy hónapon át megőrizheti-e kegyeit s hogy ily hosszú idő alatt nem kerül-e dilemmába a rábízott föladat és a neje szülei iránti köteles tisztelet közt? Aggályait előadva, biztosította a császárt, hogy a ráháruló föladat elől nem akar kitérni, csak ne vegye neki rossz néven, ha annak megfelelni nem tud.

A bécsi kormányra nézve azonban sokkal fontosabb volt József főherceg utazása, semhogy a megjegyzéseiben felsorolt érveket figyelemre méltatták volna. A bajok, amelyek Szuvarov különöségéből és társadalmi és katonai ferdeségeiből előállhattak, amelyek veszedelmére a nádor mindjárt az első találkozások után rámutatott, már bekövetkeztek és a legnagyobb veszedelemmel fenyegették az orosz szövetséget. Az osztrák katonák megmosolyogták Szuvarov rigolyáit és megfedkeztek nagy hadi sikeréről. A befolyásos Bellegarde még elvileg is ellenlábasa volt. Mint aki a hegyvidék védelmi jelentőségét hangsúlyozta, lekicsinyelte a nyílt terephez szokott, offenzívákat és szuronyrohamokat kedvelő öreg tábournokot. Az oroszok fegyelmetlensége, ellátásuk szervezetlensége és fosztogatásaik viszont bő alkalmat adtak osztrák részről a panaszra. Az ellentéteket nem sikerült letompítani. Sőt az udvari haditanács intézkedései és utasításai Szuvarovot elkeserítették és bizalmatlanná tették. Panaszait a cár előtt is föltárta és visszahívását kérte.

A személyes ellentét mellett pedig egy mélyebb politikai is fejlődött. Az itáliai apró köztársaságok megszüntetése Szuvarov diadalainak volt köszönhető, a cár és tábornoka tehát az elűzött fejedelmeket vissza akarták helyezni trónjukra. A bécsi kormány viszont késlekedett visszahelyezésükkel, mert a háború áldozataiért Itáliában keresett kárpótlást. Ezért óhajtotta volna Pál cár, hogy a nemzetközi tárgyalások székhelye Péter-

vár legyen, a bécsi udvar azonban e terveket megghiúsítandó, Szuvarovot, hogy Itáliában szabaduljon tőle, Svájeba rendelte. Ily körülmények közt a nádor nem számíthatott arra, hogy észrevételeit méltányolják. Thugut azzal ütötte el őket, hogy egy negyedőrai megbeszéléssel el lehetett volna oszlatni a főherceg minden aggodalmát, mert majdnem kizárólag téves föltevésekre vannak alapítva.

A nádornak tehát indulnia kellett, még pedig előbb, mint óhajtotta volna. Már szeptember 22-én utrakelt. Pétervárott csak néhány nappal előbb értesültek utazásáról. Szeptember 19-én hozta a hírt Razumovszky bécsi orosz követ egyik futára, a Thugut által ugyanezen ügyben elindított futár azonban csak szeptember 28-án érkezett Pétervárra. A gyorsabb utazás kedvéért a nádor inkognitó utazott. Ez meglehetősen zavarba is ejtette a cári udvart, mert hiszen inkognitóját az esküvő miatt nem tarthatta meg, sokkal természetesebbnek látszott tehát ünnepélyes fogadtatása. A cári család Gacsinában tartózkodott, lázas sietséggel indult meg a munka, hogy ott a nádor részére külön lakosztályt rendezzenek be.

Közben azonban a hangulat az orosz udvarban mindinkább megromlott Béccsel szemben. Szuvarov személyes sérelmei után mindinkább kiélesedett a kárpótlás kérdése. A hadvezér kedvetlensége hamarosan áttragadt az egész tisztkarra. Minden levél, amely az orosz csapatoktól érkezett, kiáltó vád volt az osztrákok ellen, akik lenézték, kritizálták, méltánytalanul félretolták őket, akiknek — szerintük — minden sikerüket köszönhetnék. És alig ment híre a cár elkedvetlenedésének, Ausztria ellenségei mindjárt megindították az aknamunkát, hogy elvonják őt szövetségesétől. Ebben az irányban dolgozott Poroszország és különösen Bajorország, amelyet francia szimpátiái miatt Ferenc szövetségeseivel a háború idejére megszállott. A haretérről érkező jelentések, a diplomáciai iratok és nem kis mértékben a bécsi udvar ügyetlen intézkedései is, — mind csak fokozták a gyanút és elkeseredést.

Ezzel az áradattal szemben Cobenzl gróf tehetetlen volt. Ő volt az egyetlen az osztrák államférfiak között, aki belátta a Bécsben elkövetett hibákat. Ismételten figyelmeztette is kormányát, hogy Pál cár volt az egyedüli, aki minden érdekeltség nélkül segítségükre jött, hogy Oroszország támogatása nélkül a vizsályt Franciaországgal véglegesen megoldani nem lehet. Nem kelt ugyan a cár különködő és megbízhatatlan egyéniségének pártjára, de hangoztatta, hogy mások, mint Anglia, mily jól értik, hogy ingadozó jelleméből hasznot húzzanak. Meg volt győződve, hogy ha rögeszméjét a máltai lovagrend visszahelyezésére fölkarolják, ha Szuvarov hiúságát kitüntetésekkel, például Mária Terézia-renddel kielégítik, s a katonai körök nem lépnek föl az oroszokkal szemben olyan fölényesen, minden félreértésnek elejét lehetett volna venni. Thugut azonban csak a célkitűzésben volt eszes és következetes. Nem nyugodott, míg Oroszország segítségét meg nem szerezte, azt megbecsülni azonban már nem tudta. Amikor megvolt, igazságtalanul lenézte, puszta eszköznek akarta fölhasználni. Károly főherceget is elkedvetlenítette és sokszor kétségbeejtette intézkedéseivel, azzal, hogy az operációkra a parancsokat ő adta meg. Mennyivel inkább volt e bánásmód elkeserítő a szövetséges hadak fővezérére, a nagy sikerekben megöszült öreg tábornokra, akit Thugut utasításai avult stratégiai elvek alapján mindig kikökkentettek terveiből.

Cobenzl azonban hiába iparkodott hatni Thugutra és Colloredora. Thugut még föl is háborodott illetén kísérletein. Pétervárott meg Cobenzl betegsége nehezítette meg a megértést. Legbuzgóbb segítőtársa, Dietrichstein gróf iránt a cár különös antipátiával viselkedett. Ez tehát elbocsajtását kérte és már búcsúlatogatáson is volt, amikor a nádor újabb utazásának híre megérkezett. Bécsből ekkor úgy intézkedtek, hogy az esküvői ünnepek ürügye alatt térjen vissza, ami azonban ismét nem volt szerencsés gondolat és a cárt még inkább ingerelte. Ily körülmények közt Cobenzlnek sem voltak vérmes reményei. Örült, hogy végre kitűzték az esküvőt, még inkább, hogy a főherceget ismét Pétervárra küldték. Az ő jövetelét tartotta az egyedüli tényezőnek, amely fordíthat a dolgok mentén, de emellett azt sem hallgatta el, hogy a nádornak ez alkalommal hasonlíthatatlanul sokkal nehezebb helyzete lesz, mint első ottidőzésekor.

A cárt némileg föl is villanyozta a hír, amelyet Razumovszky futára hozott. Valujev főszertartásmestert mindjárt Gacsinába hívatta, hogy az előkészületeket mihamarább megtegyék. Megbeszéltek a ceremóniákat s a cár maga intézkedett, hogy a nádor Gacsinában jól érezze magát. A főherceg inkognitója ezzel meghiusult. Minthogy azt úgyis csak az esküvőig lehetett volna fönntartani, Cobenzl maga iparkodott, hogy a nádort a cár óhajainak teljesítésére rávegye. Ambár úgy volt, hogy a fejedelmi vendég a követségen száll meg, futárt küldött a főherceg elé, hogy fölvilágosítsa a nyole mérföldes távolságról, amely így menyasszonyától elválasztaná, és újabb elhatározását kikérje. Majd újabb futár ment a nádor elé, őt értesítendő, hogy egyenesen Gacsinába várják. Narváig maga Cobenzl is kiment, hogy mindenről informálhassa. Az ujságok, amiket mondhatott, nem voltak a legjobbak. A főherceget röviddel megelőzve, megérkezett a cárné testvére, Ferdinánd württembergi herceg, aki az előző évben is egyengette az osztrák politika útjait, de megjelenésével ő is újabb gyanút keltett. A cár most már attól tartott, hogy Ferdinánd herceg, Dietrichstein és Cobenzl a nádorral valóságos ostrom alá veszik.

Kipinában válik el az út Gacsina és Pétervár felé. Ott kellett volna a cár küldötteinek a nádort várniok. Nagy meglepetésükre azonban senki sem volt ott. Ferdinánd hercegnek is megtiltották, hogy a nádor elé menjen. Zavarukban, minthogy nem volt semmi felhatalmazás, amelynek alapján a nádor Gacsinába mehetett volna, a főherceg levelet írt a cárnak. A válasz este 6 és 7 óra között érkezett. Ez a nádorral szemben a legszívélyesebb meghívást tartalmazta, környezete tagjainak azonban, különösen, akikről föltehették, hogy diplomáciai szerepük van, hidegen értésükre adták, hogy számukra nincs hely Gacsinában. A cár gyanuja különösen a württembergi herceg és Dietrichstein gróf ellen irányult. A kiélezett helyzetben nem lehetett mást tenni, mint a főherceget szinte magányosan Gacsinába engedni és gondosan kerülni mindent, ami a duzzogó cárban azt a látszatot kelthetné, hogy a nádor utazásának célja politikai. Cobenzl ugyan nagyon sajnálta, hogy a nádornak nélkülöznie kell minden politikai tanácsadót, s különösen Dietrichstein szinte sértő elutasítása valósággal főlháborította, mégis belátta, hogy ez az egyedüli út, amelyen esetleg mégis célt érhetnek.

A főherceg családi fogadtatása különben szívélyes és meleg volt. A nádor egy a palota közelében levő épületben szállt le kocsijáról. Onnan történt az ünnepélyes bevonulás. A családi fogadtatás melegét azonban

bántóan zavarta az a hideg kimértség, amellyel a cár a nyilvánosság előtt és a parádéknál szinte tüntetett. Ilyen körülmények közt nagy önuralomra és tapintatra volt szükség. Ferdinánd herceg a cárné révén igyekezett a hangulat megváltoztatására, aki viszont férje bizalmas minisztereit puhította. De e részben is voltak nehézségek. Cobenzl csak reggel tanácskozhatott a főherceggel, különben egész nap nem beszélhettek egymással.

S alig kezdett a cár valamelyest fölmelegedni, megérkezett október 21-én Korzakov zürichi vereségének híre. Oroszországban ezt is az osztrák hadvezetésnek rótták föl és tüntetően Korzakov ügyes visszavonulását dicsérték. Hogy Korzakov magáramaradásában Massénával szemben Szvarovnak is része volt, aki ismételten halogatta átkelését a Szt. Gotthárdon, s hogy ez az átcsoportosítási terv eredetileg az angolok javaslata volt, azt egészen figyelmen kívül hagyták. Thugut folytonos szerencsétlen beavatkozásának a hadműveletekbe ez lett a végzetesen szomorú következménye.

Ha a nádor nem érezte volna magát olyan jól menyasszonya és a cári család, különösen a cárné társaságában, helyzete szinte tarthatatlanná lett volna. A cár napokon keresztül szóra sem méltatta. Az egyik nap reggelén ugyan úgy látszott, hogy haragja fölenged. Egy reggeli lovaglás közben a gacsinai erdőben régi gyengédsége a nádor iránt ismét föléledt, de ez csak muló derű volt.

Sőt a bécsi udvar tapintatlanságából újabb zavaró momentumok még inkább összekuszálták a helyzetet. Bécsből még a nádor indulása előtt azt az utasítást küldték Cobenzl grófnak, hogy a görög ritusú esküvőt előzze meg a római katolikus szertartás. Pedig nagyon jól tudták, hogy éppen Alexandra nagyhercegnőnek a svéd királlyal tervezett házasságát mily durva módon borította föl az orosz udvar makaessége a felekezeti kérdésben. De Bécsben még ennél is tovább mentek. Azt kívánták, hogy a római szertartás szerint a Habsburg-monarchia egy főpapja adja össze a jegyeseiket. Erre a célra a leMBERGI érseket szemelték ki. Már szeptember 25-én meg is tették az intézkedéseket, hogy az érsek készüljön föl az útra, de azután, úgy látszik, épp úgy késedelmeskedtek utazásával, mint azelőtt a nádorával. Ámbár Pétervárott eredetileg Alexandra nagyhercegnő esküvőjét előbb akarták megtartani, mint Heléna hugáét, a nádor jövetele miatt mégis fölcserelték a sorrendet. Heléna nagyhercegnőét október 16-ikára tűzték ki, Alexandráét meg október 30-ikára. Azonban a leMBERGI érsek csak nem jött és hír sem érkezett róla. Már-már az a veszedelem fenyegetett, hogy a kellő időre meg sem fog érkezni. A cár azt a gondolatot vetette föl, hogy ez esetben a mohilovi érsek helyettesítse őt, amit azonban a nádor és Cobenzl szigorú utasításuk miatt kénytelenek voltak elutasítani. Ezek az ellentétek valósággal kritikussá tették a helyzetet.

Az a bizalmas őszinteség, amellyel a nádor és a cárné egymás iránt viseltettek, a főherceget végre arra indította, hogy hat nappal az esküvő napja előtt megvallja a cárnénak, hogy utasítása értelmében a katolikus ritus szerint csak az örökös tartományok valamely főpapja adhatja őket össze. A nyilatkozat nagyon megdöbbenette a cárnét. Félt tőle, hogy ez a hír a cárt végleg kihozza sodrából. Megbeszélte tehát az ügyet fiával, Sándor nagyherceggel, majd magára vállalta, hogy beszél Rosztopesin és Kontaizov miniszterekkel. Ez utóbbi azonban nyíltan kijelentette, hogy nem meri az ügyet a cárnak szóbahozni. Fölvetették tehát azt a közvetítő

gondolatot, hogy a mohilovi érseknek asszisztáljon az osztrák követségi káplán, amit azonban a nádor nem fogadott el. Hogy tehát a bajt elhárítsák, minden úton futárokat indítottak a lebergi érsek elé, megérkezését siettetendők. Szerencsére az érsek még 26-án megérkezett s így legalább e részben enyhült a feszültség. A cár, aki nagyon rossz néven vette, hogy a főherceg is az esküvő elhalasztása mellett volt, ismét fölvidult, de Cobenzl nem merete tovább erőltetni, hogy a katolikus ritusú esketést a görög elé tegyék. Bár Panin révén megkísérelte ez elv érvényesítését, kívánságával hamar visszavonult. A cár ezt családi ügynek tekintette és azzal érvelt, hogy a honi egyház ritusának meg kell előznie az idegent. Cobenzl tanácsára tehát a nádor is elfogadta az orosz udvar ceremóniatervét azzal a kikötéssel, hogy a cár kötelezvényt ad, amelyben elismeri e téren a viszonyosság elvét. Ehhez a cár hozzá is járult s az utolsó napok az esküvő előtt aránylag szélesendben teltek el.

Sőt az esküvő előtti napon egy politikailag is jelentős lépés történt. A nádor ugyanis a cárné és Lieven gróf tanácsára előzetes bejelentés nélkül bement I. Pálhoz és kikérte áldását házasságukhoz. A cárt ez meghatotta. A beszélgetés csakhamar a politikára is áttérelődött, amire a nádor kijelentette, hogy mindjárt megérkezése után írt Ferencnek, hogy a két udvar közti feszültséget csak a köztük fennforgó ügyek kölcsönös őszinte feltárása szüntethetné meg. Ez a cárra még mélyebb hatást tett; a nádor ragaszkodásának jelét látta benne, de kifejezte azt az aggodalmát is, hogy ezért a főhercegnek kellemetlenségei lehetnének. Még azt is elismerte, hogy Ausztria a hozott áldozatokért kárpótlást igényelhet, de nem más uralkodók rovására. Hajlandó volt hitelt adni Ferenc császár jóhiszeműségének is, de élesen elítélte Thugut „káros terjeszkedési vágyát”. Kijelentette azonban, ha hadműveleteiben nem támogatják, kénytelen lenne seregeit a német birodalomba, vagy még tovább visszavonni. A nádor fölvilágosításai különben megnyugtatták. Még mentegetődött is viselkedése miatt, megvallotta, hogy fájt neki így cselekednie, de a Svájból érkező rossz hírek hatása alatt nem tehettt másként. Ez a félórás beszélgetés kétségtelenül többet használt az osztrák politikának, mint az utolsó két hónap összes erőlködései. A nádor tehát sürgősen lekére is kötötte császári bátyjának, hogy a szükséges kimagyarázást haladéktalanul tegyék meg.

Másnap október 30-a volt a nász napja.

A pompás nüpeiségek fölemelő fényes ceremóniái, a házasság családi jelentősége bizonyos melegséget sugároztak ki. A cár Szt. András-renddel ékesítette föl a nádort, amelyet bevett szokás szerint a cári család minden tagja viselt, Panin pedig tárgyalásokat kezdett Cobenzlrel a két ország politikai viszonyának megjavításáról.

De már november 1-én ismét lecsapott a villám. Egy futár Condé svájci hadteste vereségének hírért hozta. Ez ugyan nem volt jelentős esemény, de Korzakov veresége után Pétervárott győzelmi híreket vártak, s nagy reményekkel lesték Szuvarov föllépését, akiről tudták, hogy már Svájcba érkezett. Érthető tehát, hogy ez az újabb rossz hír a cárt nagyon lehangozta. Aznap már meg sem szólította Cobenzlt, akinek helyzete valósággal tarthatatlanná és megalázóvá kezdett válni.

Pedig a keserű pohár még korántsem telt be. Alig tíz nappal utóbb ugyan jó hír jött a svájci haretérről: Szuvarov és Rosenberg egy kisebb

győzelméről számolt be — visszavonulásuk közben — Masséna francia seregei fölött. Az osztrák diplomaták tehát a hangulat jobbrafordulását várták. Ehelyett a cár aznap a parádénál tüntetőleg még a nádort sem szólította meg. Csak később tudták meg, hogy Thuguték egy tapintatlansága zudította a fejükre ezt az újabb vihart. Razumovszky bécsi orosz követ szabadságra ment. A bécsi kormány azt kívánta, hogy a cárnak erre az időre is legyen rendes követe Bécsben. Az e célra kirendelt Kalicsevől azonban külön credentialist követeltek. Ez, a sok elkövetett baklövés után, kiáltó tapintatlanság volt azzal az uralkodóval szemben, aki kritikusan helyzetben készséggel sietett a bécsi udvar megsegítésére, neki hatalmas szolgálatokat is tett és az elért eredmények után magát Európa döntőbírájának tekintette.

A már ügyis végsőig feszített húr elpattant. A nádor aznap tárgyalni óhajtott a cárral elutazásuk ürügye alatt, de a cár két nap egymásután nem fogadta. Elfoglaltságával kimentve magát, a tárgyalást Rosztopcsinra bízta. Ő pedig elrendelte Szuvarov visszahívását, ami szinte egyértelmű volt a szövetség felbontásával.

A nádornak és Cobenzlnak helyzete most vált csak igazán kínossá! A külszín kedvéért ugyan másnap még a legfényesebb ceremóniával ment vége Ferenc császár üdvözlésének átadása a nász alkalmából. A császárt ennél a ceremóniánál Cobenzl képviselte, akit a legkitűnőbb formák közt fogadtak, a követségi palotái elébe menve, és a katonaságot és a gárdákat is fölvonultatva. Ez a fény azonban csak az új vőnek szólt. Körülötte is megszigorították a rendszabályokat. A cár ettől fogva nagyon hideg volt hozzá s ez a kínos helyzet mindinkább kiéleződött.

Flaschland követ fogadtatásakor, november 27-én ez valósággal kritikussá vált, s a sértő mellőzést akkor csak a nádor határozott föllépése hártotta el. A főhercegnek ugyanis Narinski révén tudtára adták, hogy a fogadásnál nem lehet jelen, mert nincs máltai rendje. Majd azt üzenete neki a cár, hogy mivel a fogadáson nem volt jelen, fölteszi, hogy beteg, és fölmenti őt attól, hogy az ebédhez jöjjön. A nádor azonban visszaüzent, hogy csak Narinszki fölvilágosítására maradt távol, amit a cárnak személyesen is megismételt, mikor az erre az üzenetre az ebédhez kérte.

József főhercegnek a cár akkor ismét kijelentette, hogy nem haragszik rá. Annál inkább érezte azonban haragját Cobenzllel. A gróftól még attól is eltiltották, hogy Ferdinánd württembergi herceget, aki az osztrák érdekek szószólója volt, fölkereshesse. Ha találkozni akartak, a nádornál kellett összejövetelüket rendezniök. A cár oly sértően bánt a követtel, hogy az udvar is megsajnálta. A cárné, aki sok megaláztatást túrt már el I. Pál mellett és beletörődött ezekbe, hogy férje méltatlan bánásmódjának a gróffal szemben véget vessen, rábeszélte a nádort, szólítaná meg Lapouchin kisasszonyt, a cár kegyenenőjét és táncolna vele. Erre azonban a nádor nem volt hajlandó.

Ilyen hangulatban érkezett el az ifjú pár elutazásának napja, december 2-ika. A nádorra megváltás volt távozásuk. Megelőzőleg azonban a württembergi herceggel együtt még egy kísérletet tettek Pál cárnál, hogy hangulatát Ausztriával szemben megváltoztassák. A sok gyanú és keserűség miatt, amely a cárt hatalmában tartotta, ez nem járt sikerrel. I. Pál ellenkezőleg most már nyíltan kifejtette előttük minden neheztelését. Este, lefekvés előtt a cárné is tett egy kísérletet, szemére vetve férjének a hibát,

amit seregei visszahívásával elkövet. A cár ez elől is kitért, azzal a kijelentéssel, hogy egy ilyen fontos kérdés megbeszélése lefekvéskor egész éjt-zakára elúzná álmát. De az utolsó percben mégis sikerült némi fordulatot elérni. A cárné Kontajzovot is megnyerte céljának. Ezt a minisztert különben elismerő szavaival a nádor is egészen megvesztegette. A komornyikból lett kegyencet az elismerés, a bizalom tökéletesen megnyerték. Reggel ő ismételte meg a rohamot a cárnál. A cárné még föl sem kelt, amikor férje Kontajzovval már megjelent hálószobájában, hogy a miniszter tanúságot tegyen az elrendelt intézkedésekről, amelyek Szuvarovnak azt az utasítást adták: tartsa állásait a tavaszig.

A búcsú a hosszú útra készülő fiatal pártól a legérzékenyebb jelenetek közt folyt le. Reggel az egész cári család a templomba vonult, hogy az utasokért imádkozzanak. A ceremónia oly megható volt, hogy mindenki sírt, aki a kápolnában tartózkodott, még a funkciót végző papok is. A cár a koesiig ment el, ahol leányát valósággal ki kellett ragadni karjai közül. Mintha érezte volna, hogy ez utolsó találkozásuk! A cárnő, Heléna nagyhercegnő és férje, a meklenburgi herceg, Mária és Anna nagyhercegnők még Ropsáig elkísérték a főherceget és az új főhercegnőt. Hosszú és fáradtságos út után 1800 január 2-án érkeztek Bécsbe, ahol Alexandra Pavlovna kitüntető szívességgel fogadták. Innen február 11-én tértek meg Budára, a királyi palotában részükre átalakított lakosztályba. Itt élte a szinte gyermeki ártatlanságú ifjú házaspár rövid családi boldogságának örömteli napjait.

Oroszországgal azonban a viszony csakhamar ismét megromlott. Nov. 13-án az osztrákok megadásra kényszerítették az Anconát védő franciákat. Az ostromot a tenger felől Usakov admirális alatt török hajók is támogatták s a mólón a partra szálló törökök ki is tűzték az orosz zászlót. Knezevits tábornok azonban, túlbuzgóságában az orosz zászlót bevétette és a császári zászlóval helyettesítette. Az ügy nagy port vert föl. A cár, mint-hogy az Ancona ostromát vezető Fischer tábornokra más okokból is méltán haragudhatott, zászlósértésnek tekintette és végleg visszarendelte csapatait a harc térről, sőt a diplomáciai érintkezést is jóformán megszakította.

Oroszország 1800-ban már nem vett részt a hadműveletekben, de békére sem lépett Franciaországgal. Ferenc császár magukra maradt seregei szerencsétlenül küzdöttek. Itáliában Bonaparte marengói diadala fordította a franciák javára az eseményeket, a birodalomban pedig Moreau nyomult előre győzelmesen. Az év végén az északi sereg már Bécsét fenyegette, a déli Itália keleti szögletébe szorította a parancsnokló osztrák tábornokokat. A fegyverszünet ismételt megújításai után tehát megnindultak a béketárgyalások. Ekkor azonban Oroszországból gyanús hírek érkeztek. A franciák ott is tárgyalásokat kezdtek.

Ez még egyszer előtérbe tolt a nádort. Budán akkor éppen családi örömeiket vártak. Alexandra főhercegnő január közepén levelet kapott atyjától, amelyben az megnyugtatta, hogy ha a franciák be is törnének, ő azonban állapotára való tekintettel nem tudna eltávozni, maradjon nyugodtan Budán. A futár, aki a levelet hozta, még azt is mesélte, hogy a cár 60.000 embert von össze az osztrák határon, hogy áprilusra offenzívát tervez Anglia ellen és hogy Bonaparte Lajos útlevelet kapott Pétervárra. A nádor e gyanús híreket mindjárt továbbította a császárnak, hogy az esetleges francia-orosz különbékének elébe vághasson.

Ferenc e veszedelmes helyzetben ismét a nádor közvetítését kérte, aki az akkor várt családi eseményt Beckers gróf főhadsegéde útján akarta ipja tudomására hozni. Két levelet küldött a főhercegnek, hogy az egyiket mindjárt, a másikat majd Beckersszel juttassa el a cárnak. A nádor azonban nem szívesen fogadta a megbízást. Megírta, hogy nem látja értelmét, mert a cár tudja, hogy ő távol áll a külügyektől s így beavatkozása csak ferde helyzetbe hozhatja ipjával szemben, anélkül, hogy az ügyön lendítene. Az első levelet ugyan még elküldte, de amikor a lunevillei béke pontozatait is vele akarták továbbíttatni, a megbízást határozottan elutasította magától. A nádor jól tudta, hogy Toscana és Parma kieserélése, még inkább azonban a toscanai nagyherceg kárpótlása bajor területtel, épp akkor, amikor egyik leányát a bajor trónörökösnek jegyezte el, ki fogja hívni a cár haragját. Nem tartotta tehát szerencsésnek, hogy ezt időnek előtte tudtára adják. A közvetítést Ferenc minden kísérőlevele nélkül formailag is elhibázottnak vélte. De abban maradt a második levél elküldése is, amelynek előföltétele a főhercegnő szerencsés lebetegedése volt. A cártól épp a szülés előestéjén egy szinte sértő levél érkezett, amelyben visszautasította Beckers gróf küldetését. Kedvetlenségét bizonyára a franciáktól hallott béke hírek és az első levél esetén pontozatai válthatták ki, amelyben Ferenc császár a barátságos érintkezés fonalának újabb fölvetését, a visszahívott követek helyeinek betöltését ajánlotta és utalt Thugut távozására a külügyek éléről.

A körülmények különben egészen másként alakultak, mint ahogy Ferenc óhajtott volna. Budán tragikus fordulat állott be. Március 8-án reggel 3 órakor napvilágot látott hosszú vajudás után a kis Alexandra főhercegnő, aki azonban olyan gyöngye volt, hogy még aznap meghalt. A fiatal anyát ez a csapás mélyen lesujtotta. Már két nappal korábban is lázas tünetei voltak. A következő napok alatt sem szűnt meg rosszulléte. 10-én konziliumot tartottak, amely gasztrikus ideglázat állapított meg. A beteg állapota azonban a következő napok alatt rohamosan romlott, úgy, hogy 12-től tifusz ellen kezelték. 14-ről 15-re virradó éjtszaka a főhercegnő deliriumba esett. Ez az állapot egész napon át tartott, mígnem 16-án reggel csöndesen kilehelte lelkét. Az örömhír helyett gyász hírt ment Pétervárra. Nyolc napon belül kettő is. De leányának halálhíre már nem találta életben a zsarnok apát. Március 22-ről 23-ra virradó éjtszakán az önkénye ellen föllázadt magasrangú tisztek hálószobájában rövid küzdelem után megfojtották. Amikor Mária cárnét a gyilkosságról értesíteni akarták, az, álmából fölriadva, azt hitte, hogy leánya halálhírét hozzák. A szerencsétlen anya később *egy* levélben köszönte meg Ferenc részvétét férje és leánya halála fölött.

A nádort is fiatal felesége váratlan elhúnyta egészen megtörte. Hónapokon át nem tudott gyászából fölocsudni, egészsége is veszedelemben forogott, úgy, hogy júliusban elküldték Velencébe s a tengerparti tartományokba, hogy gondolatainak más irányt adjanak.

A pétervári kapcsolat így magánéletében fájó emlékek forrásává lett. A rokoni kötelék a cári családdal, különösen sógorával, I. Sándor cárral azonban még sokszor váltak javára a nádornak, valamint a monarchiának is. Második útja politikailag ugyan nem járt a kívánt sikerrel. A rossz érzés, mellyel már indulásakor eléje nézett, nem volt alaptalan. De a sikertelenségnek is voltak mélyreható tanulságai. Első visszatérése óta finom tapintattal ráeszmélt a bécsi kormány hibáira. Második pétervári tartóz-

kodása, amikor sokszor méltatlan bánásmódot kellett eltűrnie Thuguték tapintatlanságai miatt, még inkább fölnyitották a szemét. Visszatérve, már nem volt az az engedelmes eszköz bátyja kezében, mint azelőtt. Önállóan kezdte nézni az ügyeket. Nem várt többé utasításokat, hanem magaragadta meg a kezdeményezést. Az évek óta hajszolt vizsgálatokat lassan elhárította magáról, a politikai elítélteket kegyelemre terjesztette föl s az alkotmányos kérdésekben a nemzeti szempont határozott szószólójává lett.

Domanovszky Sándor.